

Ганна Скрипник

УКРАЇНЬСЬКА ЕТНОЛОГІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ: ВТРАТИ І ЗДОБУТКИ

Відзначення у 2011 році 90-річчя від часу заснування Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України є доброю нагодою для осмислення й оцінки різних аспектів діяльності цієї багатопрофільної наукової установи в історичній ретроспективі її розвитку. Історія заснування Інституту сягає 1920-х років, періоду відродження української культури, що стало вислідом національно-визвольних змагань періоду 1917 – початку 1920-х років і охопило всі сфери – літературу, мистецтво, науку, усі багатогранні прояви творчого духу народу.

Прикметною рисою цього нетривалого, але надзвичайно плідного для розвитку гуманітаристики в установах ВУАН періоду була інституціоналізація низки гуманітарних наук – створення профільних організаційних центрів українського народознавства та мистецтвознавства, довкола яких зосереджувалися основні інтелектуальні сили. Зокрема, у рамках Української академії наук виникли такі провідні народознавчі установи, як Етнографічна комісія (1921), Музей-кабінет антропології та етнології імені Хведора Вовка (далі – ім. Хв. Вовка) (1921) та Етнологічний відділ (або Відділ примітивної культури і народної творчості) (1928). У царині дослідження музичного фольклору результативно працював Кабінет музичної етнографії, очолюваний проф. К. Квіткою. Широкоформатні мистецтвознавчі студії здійснювалися Кабінетом мистецтв, який очолював академік Ф. Шміт, і Кафедрою мистецтвознавства та історії українського мистецтва під керівництвом О. Новицького.

Досягнення гуманітарних дисциплін цієї доби й донині послугують підмурівком для більшої частки студій нинішніх дослідників. На прикладі народознавчої галузі, яка в 1920-х роках переживала реально свою так звану «золоту добу», оглянемо й проаналізуємо (у контексті досягнень цієї науки впродовж різних етапів її поступу у ХХ ст.) сучасні проблеми і здобутки української етнології.

У 1920-х роках у народознавчих установах ВУАН започатковуються такі дослідницькі напрями української етнології, які, незважаючи на різноманітні деструктивні чинники та тенденції радянської доби, не втрачають своєї актуальності впродовж усього століття. Передусім українські народознавці академічних столичних установ домагаються позитивних зрушень у розробці науково-теоретичних питань, методологічних засад розвитку етнологічної науки, її розмежування із суміжними дисциплінами та визначення її дослідницької сфери.

Важливим аспектом дослідницького пошуку перших академічних народознавчих установ стало розгортання експедиційно-пошукової роботи і формування джерельної бази тощо. Існував умовний поділ дослідницьких сфер між працівниками Етнологічного відділу, Етнографічної комісії і Музею-кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Етнографічна комісія студіювала переважно усну народну творчість, духовну культуру: народний календар, звичаї та обряди, легенди та пісні, традиційні народні знання, окремі ритуально-обрядові аспекти виробничої сфери тощо. Вона опікувалася створенням і діяльністю народознавчих товариств, гуртків і музеїв, долучаючи їх до

етнографічних дослідницьких проектів і забезпечуючи методичними порадами, програмами-запитальниками. До складу Етнографічної комісії УАН, яку очолював професор Київського університету академік А. Лобода, входили провідні українські вчені: К. Квітка (заступник Голови комісії), М. Біляшівський, Д. Щербаківський, О. Косач, М. Грінченко, В. Кравченко, М. Рудинський, С. Терещенко, В. Петров та ін. З комісією тісно співпрацювали В. Щербина, Д. Яворницький, В. Перетц, К. Копержинський, Ф. Кричевський та багато інших відомих дослідників і діячів культури.

Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка вивчав матеріальний бік побуту й життя народу. До складу штатних і постійних позаштатних наукових працівників новоутвореного Музею ввійшли А. Носів, А. Онищук, Ю. Павлович, Н. Заграда, Л. Шульгіна, Є. Дзбановський, Л. Демущий. Керівником осередку було обрано О. Алешо.

Етнологічний відділ (або Відділ примітивної культури і народної творчості) досліджував соціонормативну культуру, форми громадського життя. Дійсними його членами стали К. Грушевська (керівник відділу), К. Копержинський і Ф. Савченко. В основу діяльності Відділу було покладено програмні завдання проєктованого М. Грушевським Інституту дослідження пережитків примітивної культури в українській обрядовості, народному світогляді та фольклорі.

Основні концепційні положення розвитку української етнології, як і історичної науки в цілому, розробив саме М. Грушевський, який особисто опікувався перспективою розвитку народознавства, створюючи відповідні наукові підрозділи й добираючи для них кадри, сприяючи започаткуванню наукових шкіл. Важливого програмно-методологічного значення набула, зокрема, стаття вченого «Збереження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання». Основні її положення про державні заходи у сфері екології народної культури, про потребу зберегти «якнайбільше фольклорного матеріалу, взятого якнайширше з різних точок погляду як для сучасної, так і для майбутньої науки» не втратили своєї наукової значущості й досі. Окрім явищ культури, які традицій-

но привертають увагу дослідників, учений закликає науковців «звернути увагу і на матеріал», що може послужити джерелом для студіювання етнопсихіки та світоглядних засад. «Треба збирати все, що скільки-небудь характеризує стару психіку, старий світогляд, стару словесну творчість...», – наголошує він. Розвідка М. Грушевського – це, по суті, фахово викладена своєрідна програма державного підходу до охорони етнокультурної спадщини.

Важливим з науково-методичного погляду був внесок співробітників Етнологічного відділу або Відділу примітивної культури в розробку теоретичних проблем української етнології. Вони ініціюють обговорення питання про предмет і завдання української етнографії, про розмежування дослідницьких сфер спеціального та загального народознавства, про систематику та термінологію в народознавстві, залучаючи до участі в цих дискусіях як вітчизняних, так і знаних зарубіжних дослідників.

У цей період на хвилі піднесення української етнографії, що виявилось у всебічному розгортанні збирацької роботи, відкритті в УРСР вперше низки профільних етнографічних інституцій і започаткування народознавчих видань, активізації методологічних дискурсів, декларуванні й зіставленні різних точок зору щодо методики вивчення культурно-побутових процесів, поживавився інтерес не лише до історії, а й до теорії науки як у центрі, так і на регіональному рівні. Ряд опублікованих у регіональних часописах статей були позначені увагою до теоретичного аспекту етнографії, зокрема, її принципових питань щодо уточнення завдань і предмета, дефініції науки і визначення її дослідницьких методів. Робився також новий крок уперед на шляху від емпіричної до теоретичної історіографії етнографії.

Водночас для української етнології цього періоду залишалися пріоритетними також фактографічні дослідження, що сприяли формуванню джерельної бази науки. Відтак у збирацькій роботі й нагромадженні фактичних відомостей, а відповідно і в методиці етнографічних досліджень, спостерігалось домінування методу безпосереднього спостереження, широко практикувалися стаціонарні способи фіксації відомостей і збору матеріалів.

У 1920-х роках установи ВУАН, окрім згаданих, продиктованих викликами часу, новітніх дослідницьких тем, продовжували вивчення і традиційної проблематики. У періодичних виданнях цих установ з'являється ціла низка досліджень з народних промислів і ремесел, української демонології, музичної фольклористики, антропології, народного мистецтва, знань та вірувань. З-поміж цих публікацій привертають увагу широкою базою введених до наукового обігу нових фактичних даних розвідки з календарної та сімейної обрядовості, з промислів і ремесел, з вірувань та уявлень (статті В. Камінського, К. Копержинського, В. Білого, М. Гайдая, К. Черв'яка, Є. Спаської, Н. Дмитрука, Г. Павлуцького, Є. Марковського, С. Терещенко та ін.), виконані як за регіонально-локальними, так і за загальнонаціональними матеріалами.

Суттєвий вклад внесли заклади УАН досліджуваного періоду у вивчення звичаєвого права українців, у систематизацію й опрацювання польових спостережень і матеріалів з архівів волосних судів. Комісія УАН для виучування звичаєвого права в Україні опублікувала «Програму для збирання відомостей до звичаєвого права на Україні» та два випуски «Праць Комісії для виучування звичаєвого права на Україні».

Видатними були досягнення в царині етномузикології, народної хореографії та народної історичної пісенності. Етномузикологи, зосереджені в Кабінеті музичної етнографії, що функціонував з 1922 року при Етнографічній комісії (як самостійна структура) під керуванням визначного фахівця-музикознавця Климента Квітки, були представлені знаними спеціалістами – професором музичного драматичного інституту ім. М. Лисенка Миколою Грінченком, Михайлом Гайдаєм, Володимиром Харківим, Оленою Курило.

Крім широкої практичної експедиційної роботи по записуванню на фонограф зразків музичного фольклору, історичної пісенності українського та інших народів, науковці Кабінету музичної етнографії, Музичного товариства ім. Леонтовича та музичних осередків Харкова й Полтави здійснювали розмаїту дослідницьку роботу з методики етномузикології, з історіографії дисципліни (статті К. Квітки про Миколу Лисенка, Філарета Колессу), з

теорії та джерельної бази етномузикології. Не втратили й досі наукової ваги праці К. Квітки «До питання про тюркський вплив на українську народну мелодику» (Київ, 1928), «Ритмічні паралелі в піснях слов'янських народів» та його ґрунтовний збірник «Українські народні мелодії» (Київ, 1922); дослідження Гната Хоткевича «Музичні інструменти українського народу» (Харків, 1930) та унікальна робота Василя Верховинця «Теорія українського народного танка», що виходила трьома виданнями у 1919, 1920 та 1927 роках. Окремі праці й збірки музикологів 1920–1930-х років і досі залишаються неопублікованими, а деякі – видрукувані Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України вже за часів незалежності (Климент Квітка, Михайло Гайдай).

На особливу увагу заслуговує робота К. Грушевської в царині студіювання української поетичної творчості та історичної пісенності («На бічних стежках кобзарського мистецтва»). Грушевська виконала фундаментальну дослідницько-пошукову роботу з виявлення та наукової систематизації варіантів історичних дум. На засадах новітніх європейських методик вона упорядкувала й опублікувала корпус «Українських народних дум» у двох томах. Важливе наукове значення мала також праця Ф. Савченка, проведена в царині збирання й упорядкування корпусу українських історичних пісень.

Наукові публікації профільного періодичного видання «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» – друкованого органу Асоціації культурно-історичного дослідження, що виникла внаслідок об'єднання згаданих народознавчих установ, – розв'язували складні питання соціальної праісторії України: висвітлювали соціологічні підстави народної творчості, пережитки примітивної культури тощо.

Помітні зрушення у 20-х роках ХХ ст. відбувалися і в осмисленні академічною етнологією (передусім науковцями, об'єднаними довкола Етнологічного відділу) науково-методологічних засад її розвитку. Керівник Історичної секції (яка в 1927 р. фактично контролювала роботу історичних установ УАН) М. Грушевський та його послідовники були добре обізнані з популярними на той час європейськими науковими школами й напрямками. На сто-

ринках українських періодичних видань Історичної секції (журналу «Україна» та наукового збірника «Наукові записки Історичної секції УАН», а також наукового щорічника «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (1926–1929) Кабінету примітивної культури Науково-дослідної кафедри історії України вміщувалися рецензії та поширені аналітичні огляди нових досліджень у царині світової етнології, розгорталися широкі обговорення тогочасних наукових течій і шкіл, друкувалися інформативні й методичні матеріали. Статті й наукові праці К. Грушевської, академіка М. Грушевського, Ф. Савченка, К. Квітки, В. Гнатюка, К. Копержинського та інших засвідчують практичне застосування методик, домінуючих у тогочасній європейській етнологічній науці, до студій українського фольклорно-етнографічного матеріалу. Водночас вони розкривають програмні завдання Етнологічного відділу як провідного профільного осередку – висвітлення на принципах усталеної у європейських наукових центрах методології генетичних витоків етнокультурних реалій шляхом дослідження пережитків примітивної культури в українській обрядовості, народному світогляді та фольклорі, виявлення слов'янських, античних, передньоазійських і західноєвропейських впливів та аналогій в українській культурі.

Саме на засадах французької соціологічної школи М. Грушевський розбудовував наукову діяльність інституцій народознавчого спрямування. Метою наукових студій, створених за його участю та підтримки інституцій (Культурно-історичної комісії, Комісії історичної пісенності, Кабінету примітивної культури та її пережитків у побуті і фольклорі України), що функціонували в рамках ВУАН у тісному зв'язку і під фактичним керівництвом Історичної секції, було продовження досліджень, започаткованих закладеним ученим 1919 року у Відні Українським соціологічним інститутом: вивчення соціальної праісторії України, студіювання примітивної культури та її пережитків у сучасній народній культурі в контексті концепцій французьких учених Л. Леві-Брюля та Е. Дюркгейма.

На методологічних позиціях українських етнологів кінця 1920 – початку 1930-х років виразно позначалися впливи

західноєвропейських шкіл (теорії «культурних циклів», фрейдизму, агностицизму тощо). Водночас в українській етнографічній науці поширювалися тенденції антигенетицизму, антиеволюціонізму; дедалі частіше традиційна народна культура й уснопоетична творчість вивчаються не на основі еволюційного принципу, а на засадах «феноменологічного» підходу, висвітлюється «морфологічна структура» етнореалій, «внутрішня сюжетологічна будова». У науковій народознавчій аналітиці послаблюються тенденції зводити все розмаїття фольклорно-етнографічної спадщини до запозичень; «міграціонізм» як принцип етнологічних студій поступається місцем «автохтонності».

Попри методологічний плюралізм академічного народознавства, уже на початку 1930-х років в українській етнології робляться спроби заступити антиеволюціонізм, антиісторизм і антигенетицизм історизмом, застосовуючи до студій етнографічних явищ історичний підхід з чітким розмежуванням окремих історичних ступенів і стадій; фольклорно-етнографічні явища починають вивчатися не ізольовано, а лише у зв'язку з епохою, з характерним для неї світоглядом.

У 1920 – на початку 1930-х років тривають дослідження з регіональної етнографії, зокрема значна дослідницько-пошукова робота здійснювалася співробітниками музеїв України, котрі опублікували цілу низку оригінальних регіональних студій як вузько тематичного, так і загального характеру. Поміж них ґрунтовністю вирізняються дослідження народного будівництва на Слобожанщині С. Таранушенка.

Накопиченню фактологічного матеріалу зі сфери вузьколокальних явищ української культури, його узагальненню та аналізу, а відтак розширенню тематичних горизонтів української етнографії сприяли також дослідження музеїв і місцевих товариств, опубліковані у вигляді брошур, розвідок і альбомів (Д. Щербаківський «Сторінка з української демонології», «Золотарська справа», «Український килим»; С. Одинцов «Гончарство Ізюмщини»; К. Мощенко «Досліди селянського будівництва на Кам'янецьчині»; М. Щепотьєв «Розписи хат на Кам'янецьчині»; К. Кржемінський «Стінні розписи на Уманщині»; Н. Дмитрук «Жнива» та ін.). Оригінальністю обраної тематики виріз-

няються студії директора Коростенського музею Корнія Черв'яка, котрий досліджував маловисвітлені й досі з етнологічного погляду питання походження та особливостей культури окремих етносоціальних верств, поховальної обрядовості, соціально-економічних відносин на селі. Найґрунтовнішою видається видрукувана ним розвідка «Шляхта околиць на Коростенщині» (Коростень, 1928), виконана вченим на основі стаціонарного експедиційного вивчення культури й побуту людності с. Ходаки – давнього осередку «шляхти околиць».

Вагому частку етнографічного публікаційного доробку музейних працівників цього періоду складають дослідження В. Кравченка, що вражають не лише розмаїттям тематики, а й переконливою повнотою створеної вченим фактографічної бази. Непересічне наукове значення для сучасних історико-етнографічних дослідів має його розвідка «Етнографічний нарис про Волинь», яка містить інформацію фактично про всі культурно-побутові реалії життя волинської людності: від характеристики місць «осадности» та «обійстя», описів життя та хатнього начиння до уснопоетичної творчості, світогляду й вірувань.

У нарисі подається лаконічна, проте і належно статистично узасаднена характеристика етнічного складу населення краю. Акцентуючи антропологічні та культурно-побутові особливості українців Волині, В. Кравченко все ж робить слушні висновки про етнокультурну єдність усього українства: «причому що далі на південь, то виробився так званий середньоукраїнський тип людності, що в найбільш характерних своїх рисах (хатніх та громадських) майже не різниться від української людності суміжних повітів Київщини та Поділля». Те саме резюмує автор і щодо мови, стверджуючи, що «їхня мова мало чим відрізняється від загальноукраїнської...».

Важливу етнографічну роботу проводили також місцеві відділення етнографічної секції Комісії краєзнавства (створена 1922 р. при ВУАН), особливо Харківського та Одеського відділень. Про результативність діяльності регіональних відділень Комісії на ниві етнографії свідчать численні публікації членів Етнографічно-діалектологічної секції

Одеської комісії краєзнавства при УАН, які представлені не лише епізодичними вузькотематичними розвідками й статтями, а й дослідженнями ширшого засягу. До останнього типу належить тематична публікація про чумацтво члена згаданої секції Н. Букатевича.

Вагомими були здобутки народознавчих установ ВУАН та етнологів 1920-х років і в дослідженні етнокультурної самобутності нацменшин. У рамках політики коренізації (що здійснювалася з метою якнайшвидшої радянзації населення національних республік) більшовицька влада робить ряд кроків на інкорпорацію в радянську систему і представників різних національних та етнічних груп.

У комплексі державних науково-освітніх заходів з національної політики чільне місце посідали історичні, у тому числі етнокультурні, дослідження національних меншин академічними установами. Історико-філологічний відділ ВУАН 1929 року ухвалив рішення про створення при Етнографічній комісії ВУАН Кабінету з вивчення національних меншостей. У болгарському, єврейському, польському, німецькому, чеському, албанському та циганському відділах Кабінету зосереджувалися найрізноманітніші матеріали історичного, етнологічного та фольклористичного характеру. Очолив Кабінет відомий славіст Євген Рихлік, який розробив концепційні засади його діяльності і в одній зі своїх публікацій розглянув стан та перспективи вивчення національних меншин в Україні, обґрунтував найдоцільніші організаційні форми подібних лінгво-етнографічних студій. Заслуговує на увагу досвід, напрацьований українськими народознавцями в студіюванні культури й господарських занять польської та німецької людності. Зокрема, плідною в цьому напрямі була діяльність волинських народознавців на чолі з В. Кравченком. На виконання урядових розпоряджень, спрямованих на забезпечення інкорпорації в радянську суспільно-політичну систему представників іноетнічного населення, В. Кравченко ініціював вивчення і розробив п'ятирічний план дослідження найчисленніших з-поміж нацменшин Волині – поляків, німців, євреїв та чехів. Так, у рамках завдання створення музейної експозиції з етнокультури польської національної меншини (при Волинському

науково-дослідному музеї) співробітники цього осередку під орудою вченого монографічно досліджували Мархлевський порцеляновий завод (1929–1930), Биківський і Мар'янівський гутні промисли тощо.

Масштабна й успішна діяльність як академічних, так і громадських наукових і культурно-освітніх інституцій, спрямована на вивчення народної культури українців, що була розгорнута в 1920-х роках, на жаль, уже на початку та особливо із середини 1930-х була перервана на цілі десятиріччя внаслідок розгортання масових репресій проти української інтелігенції та ідеологічного наступу й руйнації національної гуманітаристики більшовицькою владою.

Найжорстокіших переслідувань зазнала українська творча інтелігенція, яка опікувалася проблемами збереження й вивчення етнографічної спадщини не лише як складової національної культури, а і як засобу протидії асиміляційній політиці. Щоб знецінити національну сутність результатів наукових досліджень українських учених, проти останніх були сфабриковані численні судові процеси, на яких найвідоміших діячів національної науки представляли як суспільно ворожу силу з відповідними трагічними для них наслідками.

Непоправних втрат було завдано тоталітарним режимом кадровому складу українських етнографічних академічних підрозділів. Боротьба проти концепції українського історичного процесу М. Грушевського була поширена на історико-філологічні науки загалом. Перенесена на широке загальне тло культурно-наукового та суспільного життя в Україні, ця «акція боротьби проти буржуазного націоналізму» набула небаченого масштабу і зловісних наслідків для української науки й культури.

Повільне відродження народознавчої науки в Україні спостерігається із середини 1950-х років. Відновлюються академічні етнографічні центри – відкриваються відділи етнографії при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії та при Українському державному музеї етнографії і художнього промислу АН УРСР у Львові (пізніше – перетворений у Львівське відділення ІМФЕ АН УРСР). ІМФЕ видавав «Наукові запис-

ки» (т. 1–2, 1947); а з 1957 року було відновлено етнографічну періодику у вигляді журналу «Народна творчість та етнографія», що став продовженням профільних періодичних видань 1920 – початку 1930-х років. Український державний музей етнографії та художнього промислу публікував «Матеріали з етнографії та художнього промислу» (1954, вип. 1); пізніше – «Матеріали з етнографії та мистецтвознавства».

Завдяки створенню спеціалізованих народознавчих інституцій Україна поступово відроджує традиції ведення форматних польових експедиційних студій і відновлює теоретичні дослідження, стаючи одним із важливих етнографічних центрів СРСР та Європи. Значна заслуга в цьому належала академіку М. Рильському та відомому етнографу й історичному члену-кореспонденту АН УРСР К. Гуслисту, які своєю науково-організаційною, практичною діяльністю сприяли розгортанню етнографічної пошуково-експедиційної і дослідницької роботи в республіці.

Нові реалії повоєнної Європи і утворення після перемоги над фашизмом країн так званого соціалістичного табору, що об'єднував усі слов'янські країни, актуалізували вивчення різнобічних міжслов'янських етнокультурних взаємозв'язків. З ініціативи М. Рильського в ІМФЕ розгортаються українські славістичні студії: 1955 року відкрито аспірантуру зі слов'янської фольклористики, а 1959-го у відділі українського фольклору для дослідження проблеми «Фольклор південних і західних слов'ян» створено групу славістики. З 1961 року Координаційна рада з актуальних проблем слов'янознавства (Москва) призначила ІМФЕ ім. М. Т. Рильського головною установою в опрацюванні проблеми «Вивчення фольклору південних слов'ян». Інституту доручається координація й планування досліджень із цієї проблеми в Україні та Росії. У царині славістичних етнографічних студій пріоритетними були дослідження українсько-російських, українсько-польських та українсько-болгарських етнокультурних взаємовпливів та міжкультурних зв'язків. Розроблялися також історіографічні аспекти славістичної етнографії; українські дослідники зосередилися, головним чином, на висвітленні українсько-російських (В. Горлен-

ко, О. Кравець) та українсько-польських (З. Болтарович) взаємин, дослідження яких в Україні мали давню традицію.

У часи політичної «відлиги» і часткового відновлення повноцінних етнографічних студій з'являється можливість об'єктивніше висвітлювати і питання українсько-російських зв'язків у рамках розробки проблем історії української етнографії.

Послаблення ідеологічного тиску на гуманітаристику за часів перебудови легітимізувало багато принципових питань науки – про міжетнічні відносини, про сучасні етнокультурні процеси, про роль етнокультурної традиції в системі сучасного культуротворення та про співвідношення традицій та інновацій, що у свою чергу спричинило урізноманітнення дослідницького пошуку й розширення тематики етнографічних студій. У відповідь на виклики часу з'являється низка праць про міжетнічні відносини, міжкультурні взаємовпливи, етнічні та етнодемографічні процеси і явища.

Констатуючи поступове відродження українознавчого напрямку в системі Української академії наук, усе ж слід відзначити, що на змісті праць 1960–1980-х років відчутно позначилися наслідки перманентної боротьби проти так званого буржуазного націоналізму в гуманітарних науках. Переслідування та нагляд за етнографами, що здійснювалися під цими лозунгами й особливо посилювалися в період «маланчукізму» (1970-ті рр.), спричинили розпорошення кадрового потенціалу, вплинули на звуження й деформацію тематики досліджуваних проблем української національної культури, на утвердження упереджених підходів та оцінок щодо спадщини провідних українських дослідників минулих епох. Розвиток науки спрямовувався в річище досліджень фактографічного характеру, головню на створення вузькотематичних праць територіально-локального формату. Науковий аналіз у деяких працях нерідко підмінявся звичними стереотипами та ідеологічними доктринами, без використання яких годі було й сподіватися опублікувати дослідження. Це унеможливило повноцінний розвиток української етнографії, дистанціювало її від науково-методологічних і теоретичних досягнень світової етнологічної думки.

Навіть попри всі позитивні зміни перебудовного періоду, усе ж і в ці роки продовжували діяти в національних республіках, зокрема і в Україні, гальмівні щодо розвитку етнології чинники, які продукувалися союзною владою. Справа не обмежувалася нав'язуванням ідеологічних марксистських догматів, ішлося й про глибинні концепційні розходження з питань окремішності історичного процесу, самобутності національної культури та цивілізаційної самодостатності української нації.

З проголошенням незалежності та утвердженням Української державності створюються об'єктивні передумови й відкриваються нові горизонти для повноцінного розвитку української етнології на вітчизняних теренах. Передусім з'являється можливість переосмислення її науково-методологічних засад, звільнення дисципліни від радянської заідеологізованості й псевдонаукових концепцій, запровадження методологічних принципів і використання досягнень сучасних європейських етнологічних шкіл. У посиленні міжнародних наукових контактів вбачали запоруку успішного розвою етнології в Україні видатні українські етнографи минулого. Так, Хв. Вовк писав із цього приводу: «...ми бажаємо разом з тим пристати з нашими національними матеріалами до великого західноєвропейського або краще всесвітнього руху наукового народознавства і, користуючись здобутками старішої від нас західної науки, вживати її методів і йти пробитими нею шляхами до розв'язання своїх національно-культурних завдань». Аналогічні завдання перед українською етнологією ставив і академік А. Лобода у розробленій ним програмі наукових досліджень Етнографічної комісії – переклад і видання найвідоміших праць іноземних учених для остаточного визначення цілей, завдань і місця етнографії серед інших наук.

В українській етнологічній науці за короткий період незалежності відбулися якісні зміни як науково-теоретичного, так і науково-організаційного характеру: легалізовано та введено до наукового вжитку терміни «етнологія» й «народознавство»; засновано в системі Академії наук і вишів нові етнографічні заклади (створено в 1991 р. Інститут народознавства у Львові; у 1995 р. – кафедру етнології та

краєзнавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та невдовзі відкрито кафедри етнології або лабораторії у Львівському, Чернівецькому, Одеському, Івано-Франківському, Чернігівському, Вінницькому університетах); запроваджено навчальні курси із загальної та української етнології, розгорнуто дослідження актуальних наукових тем в інших університетах країни. Усе це стало доброю передумовою для успішного розвитку української етнології на новому етапі її поступу, що настав з початку 90-х років ХХ ст.

Відновлення й розбудова суверенної Української держави спричинилися до активізації та розвитку на якісно новому рівні етнографічних студій, передусім у системі Національної академії наук, зокрема в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології, етнологічний відділ якого є провідним народознавчим центром країни.

Діяльність народознавців Інституту спрямована на реалізацію таких пріоритетних завдань галузі, як написання багатотомних фундаментальних праць: «Етнічна та етнокультурна історія України» (у трьох томах), «Історія української етнографії» (у трьох томах), «Етнографічна енциклопедія» (у трьох томах); втілення програми тотального етнографічного експедиційного обстеження України і формування електронної бази даних з етнографії українців і національних меншин та створення її книжкового десяти томного відповідника «Етнографічний образ сучасної України»; концепційно нове осмислення класичної народознавчої спадщини і перевидання праць учених-класиків української етнографії; модернізація дослідницьких напрямів з проєкцією на вивчення «етнографії міста», проблем екології етнокультури; сучасних етноідентифікаційних процесів населення українського порубіжжя та етнокультури національних меншин тощо.

У межах означених наукових пріоритетів зусиллями народознавців ІМФЕ вже розпочато виконання й опублікування низки фундаментальних робіт: «Етнічна та етнокультурна історія України» (т. 1, 2), «Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник», «Історія української етнографії» (т. 1), «Українці»

(кн. 2, 3); передано до видавництва «Етнографічну енциклопедію» (у трьох томах) та ін. Співробітники «Українського етнологічного центру» – профільного відділу Інституту – успішно здійснюють програму суцільного етнографічного обстеження всіх теренів України: лише впродовж п'яти останніх років проведено 35 експедицій та зафіксовано й переведено на електронні носії матеріали 1500 аудіокасет, завдяки чому створено унікальну електронну базу з етнографії українців та етнічних груп; триває підготовка її десяти томного книжкового аналога «Етнографічний образ сучасної України» (підготовлено до друку три томи – «Родильна обрядовість. Етнографія дитинства», «Традиційне українське весілля» та «Українське народне харчування»).

На виконання пріоритетної науково-дослідної теми «Народознавча спадщина дослідників ХІХ–ХХ ст.» етнографами Інституту опубліковано рукописи таких праць: «Етнографічна спадщина В. Кравченка» (т. 1, 2); «Історія української етнографії» Філарета Колесси; альбом «Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича»; історико-етнографічний нарис «Зятківці» Г. Танцюри; «Подільське весілля» М. Манюка; «Мислення родового суспільства» В. Петрова; «Українські народні мелодії» у записах Климента Квітки (у двох частинах); «Українські народні пісні в записах Михайла Гайдая» тощо. Здійснено перевидання «Трудов етнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» П. Чубинського в семи томах, праць «Етнографічні писання М. Костомарова»; «Українські народні думи» Катерини Грушевської (у двох томах); «Народознавча спадщина Хведора Вовка» (у двох книгах).

Народознавці Інституту виконують спільні наукові проєкти з установами Російської та Білоруської академії наук, з науковими центрами Болгарії, Канади, Польщі, Македонії, Угорщини, Франції; співпрацюють з етнологами Ізраїлю, Японії, Туреччини, Румунії, Литви, Хорватії, Сербії. Результатом співпраці стали опубліковані збірники «Украинская этничность в социокультурном пространстве России», «Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития», «Українці Башкирії. Дослідження та до-

кументи». Для реалізації завдань спільних проектів народознавцями ІМФЕ перекладено й опубліковано наукові дослідження відомих французьких етнологів Ж. Кюїзенє «Етнологія Європи», Ж. Кюїзенє та М. Сегален «Етнологія Франції», а також дослідження етnologа з Ізраїлю Лариси Фіалкової «Коли гори сходяться. З історії українсько-єврейських наукових зв'язків».

У рамках існуючих міждержавних наукових угод народознавці Інституту здійснили низку спільних із зарубіжними колегами проектів з підготовки і публікації спецвипусків періодичних видань (з метою інтеграції української науки до європейського наукового простору). Зокрема, опубліковано 14 номерів часопису «Народна творчість та етнологія», присвячених французькій, польській, угорській, російській, македонській, сербській, хорватській, білоруській, японській, ізраїльській, болгарській, турецькій, румунській, литовській етнології. Окремий випуск періодичного органу етнологів Франції «Ethnologie française» («Французька етнологія») (Paris, 2004/2) представляє здобутки української етнології у Франції, а опублікований у Софії спецвипуск болгарського народознавчого часопису «Български фолклор» («Болгарський фолклор») репрезентує розвідки про українську народну культуру болгарською мовою в цій країні.

Колективом народознавців ІМФЕ підготовлено унікальну працю «Сучасна зарубіжна етнологія. Антологія» (у двох томах) (Київ, 2011), яка представляє народознавчу галузь 16-ти країн світу за матеріалами етнологічних розвідок близько 250 сучасних провідних учених із цих країн; ознайомлює українську наукову громадськість із модерними науковими напрямками та школами, з історією національних наук та їх теоретичними здобутками.

Результативним в аспекті наукового співробітництва є дослідження міжслов'янських взаємовпливів у культурі відділом народної творчості та мистецтва зарубіжних країн (зав. відділу – Л. Вахніна), співробітники якого підготували й опублікували низку праць («Українсько-польські культурні взаємини», «Художня культура західних і південних слов'ян (XIX – початок XX століття)», «Фольклор та мистецтво слов'ян у європейсько-

му контексті», «Сучасна фольклористика європейських країн»), які також розширюють дослідницькі горизонти українського народознавства ХХ ст.

У 90-х роках ХХ ст. та в перших десятиріччях нового ХХІ ст. з'явилася низка історіографічних робіт, у яких знайшли продовження й розвиток напрацювання дослідників-попередників та водночас істотно розширена їх фактологічна база за рахунок долучення архівних матеріалів, рукописів, епістолярної спадщини. Новими підходами позначені численні історіографічні монографії та статті з історії загальноукраїнської чи регіональної етнології, у яких не просто подається огляд доробку вчених чи установ, а здійснюється його докладний аналіз з урахуванням суспільно-політичних особливостей тієї чи іншої доби.

За роки незалежності продовжуються й розробляються на новому рівні напрацювання вчених попередніх десятиліть як зі спеціальних вузькотематичних, так і з комплексних проблем та загальнотеоретичних питань; водночас започатковуються нові дослідницькі напрями, зокрема, низка досліджень з історії, чисельності, територіального розміщення, стану етнічних спільнот і діаспорних груп України, міжетнічних відносин та етнопонаціонального розвитку за сучасних умов з'явилася з-під пера знаних українських учених.

Успішно також здійснюються дослідження в царині етногенезу та етнічної історії, відновлюються дослідження з фізичної антропології, етногеографії, вивчається роль етнокультури в сучасних ідентифікаційних процесах, студіюються питання націєлогії.

Пріоритетними в середовищі народознавців академічних установ та вишів залишаються дослідження конкретних ланок матеріальної, духовної та соціонормативної культури, у розроблення яких вони внесли помітний вклад, виконавши синтетичні праці як на загальноукраїнському, так і на регіональному чи локальному матеріалі.

Розширенню спектра етнологічних досліджень сприяють також періодичні профільні часописи («Народна творчість етнологія», «Матеріали до української етнології», «Народознавчі зошити») та періодичні видання й збірники, присвяче-

ні регіональним етнографічним заходам – конференціям, читанням (сумцовським, кайндлівським, одеським тощо).

Історіографічний огляд розвитку народознавчих студій у ХХ ст. ілюструє широку дослідницьку панораму поступу української етнографії, розкриває ґрунтовну наукову розробку всеосяжного кола питань духовної та матеріальної культури українців. Разом з тим він засвідчує наявність помітних прогалів – поза увагою дослідників залишилися цілі пласти національної культури та ранні періоди його етнічної історії; бракує досліджень з української традиційно-побутової культури періоду середньовіччя, досліджень з проблеми етногенетичного розвитку й культурно-цивілізаційної єдності населення України, актуальною залишається потреба етнологічного дослідження культури національних меншин.

Гостро постала потреба в неупередженому, об'єктивному висвітленні наслідків нині не контрольованих етнодемографічних та міграційних процесів в Україні, у вдосконаленні типології історико-етнографічного районування, в осмисленні національних символів і атрибутів як націоконсолідуючих чинників.

Слід активізувати інтегративне вивчення проблем формування особистості в процесі енкультурації з урахуванням екологічного й етнічного факторів. Нагальною є потреба істотного розширення дослідницьких рамок предмета етнології, органічно поєднуючи традиційні дослідницькі сфери з вирішенням проблем, що лежать у площині етносоціокультурних явищ. Зростає суспільна потреба в дослідженні теоретичних питань науки, її термінології та поняттєвого апарату, у розробці проблематики типологізації етнічних спільнот та субетнічних груп.

Актуалізується в контексті сучасних етнологічних підходів до вивчення так званих культур зон ризику дослідження з малої історії, мікроісторії, що уможливить об'єктивне висвітлення критичних періодів, масштабних лиходійств у житті народу (голодомор і репресії, атеїстичні кампанії і руйнації культових споруд, депортації). Дослідження з мікроісторії є доконечною необхідністю щодо історії України ХХ ст., характерної щільними «межевими ситуаціями» (на грані буття і небуття цілого народу та його культури).

Не менш актуальними для сучасної української етнографії на тлі Чорнобильської катастрофи й вимирання села є дослідження культури населення зони відчуження, затоплених населених пунктів, так званих неперспективних сіл тощо. Осучасненої етнологічної інтерпретації очікує і найновіша історія, полем дослідження має стати як сьогочасна культура повсякдення, так і зникаючий світ реалій радянської дійсності, усні спогади покоління 1920–1970-х років. Оптимальна парадигма розвитку української етнології передбачає поєднання традиційних фундаментальних аспектів науки з науково-прикладними, актуалізуючи як пріоритетні такі науково-дослідницькі напрями, як реалізація програми «Екологія національної культури» та здійснення екологічного моніторингу етнокультури; створення фактологічної бази сучасної і майбутньої етнологічної науки (завдяки втіленню програми суцільного фольклорно-етнографічного дослідження України й формування комп'ютерної бази даних з етнографії українців та етнічних груп).

Саме на реалізацію окреслених завдань, розробка яких розпочалася ще наприкінці ХХ ст., спрямовують свої зусилля сучасні українські етологи.